

SERVICE, Robert: *Soudruzí. Světové dějiny komunismu*
Praha 2009, Argo/Academia, 482 s.

Jedním z historiografických trendů posledních let je obrat ke globální perspektivě historického výzkumu. Pokusy o psaní světových či globálních dějin (používají se termíny *world history* či *global history*) reagují nejen na proces globalizace a s ním souvisejícího snižování významu národních států, ale také na postkoloniální kritiku eurocentrismu a univerzalistických nároků západních myšlenkových koncepcí. Globální dějiny se staví odmítavě k národně centrovaným historickým narativům. Obrazení svou pozornost k transnacionálním a transkulturním historickým procesům a fenoménům. Předměty zkoumání mohou být velmi rozdílné, např. historie klimatu, šíření technologií, modernizace či ekonomické globalizace. Velký význam má především výzkum kulturních a jiných transferů či problematika center a periferií. Světové dějiny nepovažují národní stát či národ za výchozí objekt historické analýzy, vyžadují globální pohled a s ním spojené vědomí lokálních specifik. Mají ambici psát historie nezatížené tradičními interpretačními modely kladoucími západní civilizaci do středu světového vývoje. Globálně pojatý historický příběh má tudíž mnoho hlavních aktérů působících na rozličných místech zeměkoule.¹

Komunismus je jistě jedním z významných transnacionálních historických fenoménů. V průběhu dvacátého století se tímto termínem označovala řada hnutí, politických stran i realizovaných mocenských projektů. Pro výzkum vycházející z výše nastíněných předpokladů je komunismus vhodným tématem. Jeho časové trvání se počítá na řadu desetiletí a dosud není ukončeno, objevuje se v rozličných kulturních okruzích a nese s sebou badatelsky nesmírně zajímavou problematiku věčného kontrastu mezi teoretickými koncepcemi a jejich praktickým naplňováním. Vůbec termín komunismus vzbuzuje řadu zásadních otázek. Jedná se o politickou teorii, mocenský systém, konkrétní sociální realitu nebo utopickou představu? Co lze tímto termínem vůbec označovat? Lze vytvořit jakýsi ideální typ komunismu a jím poměřovat subjekty k němu se hlásící? Nebo je tolik komunismů, kolik je komunistických stran, straníček, frakcí a jednotlivých komunistických teoretiků? Jedno je určitě jasné: psát globální či světové dějiny komunismu představuje nesmírně náročný úkol. Autor či spíše autoři by museli obsáhnout obrovské penzum různojazyčné literatury. Jejich zkoumání by se zaměřovalo na filozofické a sociálněvědní teorie, nadnárodně pojaté politické dějiny a samozřejmě na vývoj společností. To vše s vědomím proměňujících se dobových a teritoriálních kontextů.

...

Kniha *Soudruzí* z pera Roberta Service, profesora ruských dějin na Oxfordské univerzitě, si vytkla za cíl být světovými dějinami komunismu poskytujícími *historii i ana-*

1 Srov. IGGERS, Georg G. – WANG, Q. Edward – MUKHERJEE, Supriya: *A Global History of Modern Historiography*. Longman, Harlow 2008, s. 387–394; MIDDLELL, Mathias – HADLER, Frank: Challenges to the History of Historiography in an Age of Globalization. In: WANG, Q. Edward – FILLAFER, Franz L. (eds.): *The Many Faces of Clío. Cross-cultural Approaches to Historiography, Essays in Honor of Georg G. Iggers*. Berghahn Books, New York-Oxford 2007, s. 293–306.

lýzu (s. 9–11). Její autor je známým britským historikem, jenž se do povědomí čtenářů zapsal především biografiemi Lenina a Stalina.² Není divu, že české vydání jeho dva roky staré práce vzbudilo nemalé očekávání. Nejednomu zájemci o historiografii komunismu se jistě na mysli vynořila otázka, jak se slavný životopisec dokázal vyrovnat s tématem přesahujícím jeho obvyklý okruh zájmu.

Autor rozdělil práci chronologicky na šest částí. První, věnovaná kořenům komunismu, se soustřeďuje především na Karla Marxe a jeho předchůdce. Další kapitoly se již věnují komunismu po roce 1917. Service své vyprávění vystavěl jako popis cesty od sovětského experimentu (1917–1929) přes rozvíjení komunismu v letech třicátých a válečných a jeho následné rozšíření (1947–1957) až k transformacím jednotlivých forem komunismu (1957–1979) a postupných pádů většiny s ním spojených politických projektů. Na první pohled se jedná o logické a přehledné uspořádání, praktické naplnění autorova záměru však dopadlo jinak. Kapitoly mají charakter autonomních celků, což lze uvítat v případě selektivního čtení knihy. Hodlá-li čtenář publikaci prostudovat od začátku do konce, záhy narazí na ne příliš šťastnou koncepci výkladu. Spíše než koherentním vyprávěním jsou *Soudruzi* sbírkou náčrtů národních či regionálních případů, exkurzů do mezinárodní politiky a čtivých, ale v podstatě velmi povrchních pokusů o analýzu proměn radikálně levicových politických koncepcí.

Řadu kritických poznámek si zaslouží teoretická východiska práce a jejich vlastní aplikace v textu. Service v podstatě vychází z pohledu na komunismus, jak jej definovaly práce tzv. neototalitářského přístupu.³ Nejprve sice konstatuje, že *variant komunismu bylo skoro tolik, jako bylo komunistických států* (s. 15). Nakonec však vypočítává několik základních znaků charakterizujících „komunistický řád“, jež mají být společné všem zřízením označovaným za komunistická.⁴ Výběr kritérií naznačuje, že Service si všímá především negativních jevů spojených s různými podobami represe. Těžko lze posuzovat komunistické mocenské projekty bez všestranné analýzy jejich represivních projevů. Problém nastává, když historik ignoruje jiné rozměry reality, především sociální a kulturní faktory. Service se dopouští přesně této chyby a sahá k víceméně monokauzálním vysvětlením. Komunistické státy portrétuje jako bašty tajné policie a jí prováděného bezpráví. Zároveň konstatuje, že komunistické vlády se nikde netěšily větší podpoře obyvatelstva. Důvod dlouhodobého udržení komunistické moci v řadě zemí vysvětluje pouze terorem, který měl zabránit jakémukoliv projevu odporu. Stručně řečeno, soudruzi vládnou a obyvatelstvo trpí. S tímto interpretačním vzorcem souvisí také další aspekt autorova výkladu, kterým je personalizace politického rozhodování. Ve světě Servicova komunismu jsou výhradními „tvůrci

2 SERVICE, Robert: *Lenin: A Biography*. Macmillan, Basingstoke 2000; TÝŽ: *Lenin: životopis*. Argo, Praha 2002; TÝŽ: *Stalin. A Biography*. Harvard University Press, Cambridge 2005.

3 Stručný přehled vývoje teorie totalitarismu srov. DOBEŠ, Jan: Totalitarismus mezi ideologií a teorií. In: *Dějiny-Teorie-Kritika*, 2/2007, s. 183–218.

4 Eliminace a oslabení konkurenčních politických stran; útoky na církve, kulturu a občanskou společnost; potlačování jakéhokoliv kromě oficiálně uznávaného národního citění; zrušení nezávislosti soudů a sdělovacích prostředků; existence táborů nucených prací; existence tajné policie a jejich informátorů; trvání na neomylnosti doktríny; uzavření hranic; centralismus; mobilizace společnosti považované za zdroj; neúcta k ekologii a tradicím (s. 20–21).

dějin“ komunističtí diktátoři. Čtenář má pocit, jako by osud jednotlivých zemí určovali všemocní vůdcové, vydávající příkazy, které jejich podřízení do puntíku plní a občané akceptují. Sejným způsobem jsou vysvětlovány i aktivity komunistických států na poli mezinárodní politiky.

Serviceova kniha je navzdory svému názvu historií komunismu bez komunistů, dějinami komunistických zemí bez jejich občanů. V době rozvinutého sociálně historického bádání je tento přístup těžko udržitelný, již jen z toho důvodu, že existuje dostatek relevantní odborné literatury.⁵ Absenci sociálně historického pohledu dovnitř jednotlivých společností vnímám jako největší nedostatek *Soudrubů*.

Jiný sporný moment práce představuje autorovo nakládání s termínem komunismus a s tím spojené vysvětlování jeho obsahu. Jednak přejímá tradiční marx-leninské schéma rýsuující přímou linii od Marxe a Engelse k Leninovi a Stalinovi.⁶ Pod pojem komunismus zároveň zahrnuje v podstatě jakékoliv levicové nonkonformní myšlení. Komunisty se tak stávají Jean Paul Sartre, Herbert Marcuse či okruh autorů kolem *New Left Review*. Service jako by si nepřipouštěl možnost alternativ v marxismu a v jím inspirovaných myšlenkových směrech. Podobně postupuje i při posuzování jednotlivých politických realizací radikálně levicových společenských představ. Zaráží zejména pasáž, kdy plynule přejde od popisu Kambodži v době vlády Rudých Khmérů, k režimu Chilského prezidenta Salvadora Allendeho svrženého Pinochetovým pučem (s. 357–358). Knize prezentující se jako práce z oboru světových dějin by slušela větší citlivost k regionálním specifikům. Nebylo by výstižnější uvažovat nad Allendeho vládou spíše v kontextu latinskoamerického developmentalismu?⁷ Podobně diskutabilní může být zařazení mexických zapatistických povstalců z EZLN do vyprávění o světovém komunismu. Robert Service často přejímá bojovnou optiku, spatřující komunismus v každé politické koncepci kriticky vystupující vůči západní liberální demokracii a kapitalismu. Neblahým vrcholem této tendence je závěrečné konjunkturnalistické srovnání fašismu, nacismu a komunismu s Irákem Saddáma Husajna, vládou Talibanu v Afghánistánu a myšlením Usámy bin Ládina. Toto nepřehlédnutelné zaujetí našťestí na řadě míst vyvažuje uváděním nekomentované faktografie, která relativizuje černobilou a dávno překonanou interpretaci, líčící moderní dějiny jako věčný souboj kapitalistického dobra s komunistickým zlem.

U poznámky o interpretaci Allendeho vlády jsem se dotkl další důležité otázky: podařilo se autorovi napsat světové, globální dějiny komunismu? Předně je třeba oce-

5 Reprezentativní práce např. FITZPATRICK, Sheila (eds.): *Stalinism. New Directions*. Routledge, London and New York 2000. V češtině např. HEUMOS, Peter: „Vybhrňme si rukávy, než se kola zastaví!“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1948–1968*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2006; KAŠKA, Václav: *Indoktrinace členů KSČ během tzv. dnů komunistické výchovy 1948–1949: organizace, ideologické zázemí, lokální průběh*. In: *Dějiny-Teorie-Kritika*, 1/2008, s. 39–78.

6 Stranou analýzy ponechává skutečnost, že z marxismu jsou odvozeny dvě odlišné politické tradice – komunistická a sociálnědemokratická. Ke kořenům reformního socialismu u Marxe a Engelse srov. klasický text ENGELS, Bedřich: *Úvod k Marxovým Třídním bojům ve Francii*. In: MARX, Karel: *Třídní boje ve Francii 1848–1850*. Svoboda, Praha 1951.

7 Srov. KLEIN, Naomi: *The Shock Doctrine. The Rise of Disaster Capitalism*. Penguin Books, London 2007, s. 57–71.

nit záběr knihy, jenž skutečně pokrývá celý svět. Čtenář se dozví základní informace o komunistických stranách vládnoucích i věčně opozičních. Výklad jej zavede do střední a východní Evropy, Afriky, Sovětského svazu, Číny, Indie, Spojených států či Velké Británie. Service nabízí řadu zajímavých postřehů a ilustrativních detailů. Přesto však jeho výkladová linie stále spočívá na představě jednotného světového komunismu vycházejícího ze sovětského centra a případných odchylek od něj. Neposkytuje odpověď na to, proč určitá globální politická koncepce došla v místních podmínkách a v různých obdobích k rozdílnému praktickému naplnění. Čtenář se těžko dozví, proč vedle sebe existují např. Čína s komunistickou ideologií, kapitalistickou ekonomikou a autoritářskou mocenskou praxí, a Severní Korea, jakoby se pokoušející realizovat ideálně typický totalitární model. Zde Servicova metoda opět ztroskotává na absenci sociálně historické perspektivy a osud světového komunismu vysvětluje především z hlediska mezinárodní politiky na její nejvyšší úrovni. Dějiny komunismu často redukuje na dějiny studenovělečné diplomacie.

Pozornost recenzenta si zaslouží také stylistická stránka textu. Service se již v Leninově biografii předvedl jako dobrý vypravěč a historik, jenž nehodlá čtenáře svými knihami nudit. Drobnými detaily z života zakladatele ruského bolševismu dokázal poutavě přiblížit jeho osobnost a vykreslit jej jako člověka z masa a kostí. Také v případě *Soudruhů* se Service pokusil o svižný styl, jehož prostřednictvím by dějiny komunismu vylíčil jako strhující příběh. Rozhodl se pro ironické vyprávění napsané lehkým perem publicisty, bohaté na jízlivé poznámky a drobné sarkastické postřehy. Některé z nich se autorovi skutečně povedly a v tom nejlepší slova smyslu určitě pobaví nejednoho čtenáře.⁸ Na jiných místech však Service sklouzává až na úroveň historického bulváru a pokusy oživit drobnými zajímavostmi text vyznívají spíše naopak a v konečném důsledku působí rušivým dojmem. Častým používáním velmi expresivní terminologie také ničemu nepomáhá. Rozhodně netvrdím, že historikův text má být suchý a hyperkorektní. Ovšem konstatování jako *Pokud by se udělovala východoevropská cena pro největší krysu, získal by ji maďarský stranický a vládní vůdce Mátyás Rákosi* (s. 270) patří dle mého názoru do úplně jiné publikace. Ironie se často mění v křeč a z historického dramatu se stává oddychové čtení pro nenáročné.⁹

...

Předchozí odstavce ukázaly, že toho lze knize vytknout víc než dost. Není metodologicky nápaditá, autorovy interpretace jsou často povrchní a odpovídají spíše době vystřehného soupeření mezi USA a SSSR než počátku jednadvacátého století,

8 Za všechny uvedu alespoň Servicovo hodnocení koncepce „nového světového řádu“ vyhlášeného americkou administrativou po zhroutilých komunistických systémech ve střední a východní Evropě: *Nový světový řád, jak se ukázalo, nebyl ani nový, ani světový, a dokonce to nebyl ani řád.* (s. 404)

9 Je otázkou pro povolnější, jak se na stylistické úrovni knihy podepsal český překlad. Ve srovnání s anglickým originálem zní česká verze místy dost šroubovaně. Překladatel dokonce „vyrobil“ závažnou faktografickou chybu, když větu *The Petöfi circle of intellectuals, which met in Budapest...* (s. 313 vydání Harvard University Press z roku 2007) přeložil jako *Kroužek intelektuálů, kteří se v Budapešti shromáždili kolem Petöfiba...* (s. 275) a tím z národního básníka a důležité postavy maďarské revoluce roku 1848 udělal bojovníka proti stalinismu.

značně problematická je také stylistická úroveň textu. Cílem tak podrobné kritiky ovšem není naprosté odmítnutí Servicovy práce. Rozhodně přináší řadu zajímavých jednotlivých informací, např. v pasážích o komunistických stranách a propagátorech a obhájcích komunismu v západní Evropě a USA. Může tudíž posloužit jako zdroj základní faktografie a poskytnout elementární orientaci v problematice politických dějin komunismu. Servicovy ambice však byly evidentně mnohem vyšší a naplnit se je nepodařilo. Jako by se zalekl metodologických inovací, které by mohly poskytnout odpověď na základní otázky každého bádání o komunismu: proč vznikl, proč dostal příležitost, proč se tak dlouho udržel a proč se na konci osmdesátých let ve většině svých podob tak rychle zhroutil.¹⁰ Knihu lze proto použít jako výchozí materiál pro diskusi o komunismu a možnostech jeho historiografických zpracování. I z toho důvodu stojí za to číst Servicův pokus o napsání světových dějin komunismu, který bohužel nevyšel. ♦ Vítězslav Sommer

10 Srov. recenzi *Soudruhů* od Donalda Sassoona v časopise *Foreign Affairs*. SASSOON, Donald: *Seeing Red: Why Communism Really Failed*. Dostupné z URL: <http://www.foreignaffairs.com/articles/62668/donald-sassoon/seeing-red-why-communism-really-failed> [staženo dne 12. 7. 2009]